

EUSKARA TA ERROMATARRAK

Ezin uka emen dugun gaia aberatsa dela, gainera mailla askotakoa: izkuntza, edestia, artilana, sinismena ta abar.

Euskaldunei buruz, aspalditik, orduko berriak, gure aldetik jakin naian genbillen. Ortaz mintzatuz, noizbait, liburu zar ezagunen bat agertuko zelakoan geunden. Zerbaiten susmurroa iritsi zitzaigun belarrira. Baita itxaropena, utsa galanta biurtu. Bide bat oraingoz itxi zaigu, baiño baita beste berria iriki.

Ara emen gure ikerketaren xeetasunak.

“VASCONES” TARRAK ETA ERROMATARRAK

Euskaldunei buruz, Erromatar zarren aldetik albiste labur laburrak dauzkaugu: Julio Caesar (De Bello Gallico), Cayo Terencio (Antiquitates), Estrabon (Geografía), Tito Livio (Decadas), Caius Salustius (Historia), Apiano (Historia), Suetonio (Augusto).

Berri labur oietan, CALAGURRIS, “VASCONES” en iria deitzen dute. Ortzen esaten zaigu ere, IRUÑA’RI, izen berria “POMPAELO” emon zion Ponpeio’k. Ortik sartu zen PAMPLONA izena.

Sertorio’kin Erromatarrak gudan zebiltzatela CALAGURRIS iria era bat suntsitu zuten (72 urtea XTO aurretik). Julio Caesar’ek iri ori bera lurretik eraiki zuen berriz (55 urtea XTO aurretik), baita bere izena eman: “CALAGURRIS JULIA NASSICA”.

Lurralde oietik barrena, Kantauri’tarrak menderatu naian, Caesar Augusto, agintari aundia ibilli zen.

Naiz gizon aundiak Euskalerra’ko inguruetan egon, ezagutzen ditugun paper zarrak ezer guti mintzo zaizkigu orduko gure irietaz. Ekintza galantak euki zituzten, bai gizon ospetsuenak, baiñan oso berri gutxi idatzirik utzi dizkigute.

Gaiñera ezagutzen ditugu Erromatarrek utzi zizkiguten aztarna ederrak gure etxe ondoan: iriak, zurubiak, kalak, galtzarak, gure izkuntzan aztarna nabarmenak, zigagihoa, sinismena eta danez gain latiña izkuntza.

Erromatarak, gure artean, ainbeste gizaldi egon zirelarik, gutaz berri geiago utziko zutelakoan nengoen beti. Zerbaiten susmurroa euki nuen bein. Ez dakit nungo aizeak esan zidan, Julio Caesar'ek "DE BELLO GALLICO" liburuaren antzekoa España'ko gudari buruz, beste libururen bat ba zeukala idatzia. Julio Caesar, Euskalerra'n guda izana zelarik, nere baitan orduko gure lurraldeak aipatuko zituelakoan, nolabait etsitua nengoen. Noizbait asi nintzen aztarnen billa.

"DE BELLO HISPANIENSI"

Madrid'en, Iruña'n, Donostia'n eta abar, jakintsuei eta liburu dendetan, España'ko gudari buruz Julio Caesar'ek idatzitako liburuetaz galdetzen nien, eten gabe. España'n erantzunik gabe gelditzen nintzen. Ez zekiten yeus.

Paris'era ere joan nintzen, irakorla berexietara, liburuaren billa. An esan zidaten: "liburu ori ba dago latiñez, baiñan ez dugu oraindik frantsesez itzuli". "Itzultzekotan gaude, bere eguna ez zaio oraindik etorri", jarraitu zuen. "Goazen ikustera inglesezt itzulia ote dagoen", aipatu zuen azkenean. Asi zen billa, baita arkitu ere. Eman zidan irakorlaren zuzenbidea: "Loeb Classical Library (London, William Heinemann Ltd-Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts).

Eskatu nuen liburua, baita bidali ere latinez eta inglesezt. Oso garestia atera zitzaidan. Ezin billatu nuena españolezt eta frantsesez, inglesezt neukan begi aurrean.

Ala esaten du aurreneko orrialdeak inglesezt: "Caesar, Alexandrian, African and Spanish Wars". Latin izkuntzatik itzultzailea A.g. Way, M.A. jauna dugu, Londres'ko ikastetxe nagusiko irakaslea. Nere ale au 1988'garren urtekoa da (laugarren argitaraldia), Ingalaterra'n egiña. Latiñez liburuaren izena auxe da: "DE BELLO HISPANIENSI".

Liburua eskuetan artuta irentsi nuen berealaxe, baita ostiko ederra jaso ere. España'ko gudari buruz mintzo dela, ez du itz bat esaten Ipar aldeko lurretaz. Gogoan, Egoaldeko borrokak ditu bakarrik. Euskalerra'ri buruz itz bat ez. Ondo irakurrita daukat dena bizpairu aldiz.

Liburuaren mamiari buruz, zerbait esan bearra dugu: Caesar'ek Ponpeio'ren semearen aurka guda dabilki España'ko Egoaldean, gaur Andaluzia izenarekin ezagutzen dugun lurraldean. Orduan Baetica zeukan izena. Or gaiñera zati txiki batean, Ipar aldera.

Liburu ori, itzultzaileak dionezt, latiñez idatzitako liburu guztietan txarrena ta zatarrena da. Caesar'en lana bezala naiz agertu, ezin diteke berea izan, beste goimaileko guda mutillena baizik. Caesar'ek, nunbait, paper ioen gaiñean eskua jartzeko astirik ez zuen izan. Caesar'ek luma egokia zeukan idazteko, benetan guztiz ona. Gure idazki onetan berriz, ezin diteke uler askotan itz, esaldi ta joskera ugari. Seireun utsuna omen. Itzultzaileak osatu dituzte beriz,

baita asmatu nolakoak bear lituzketen izan esaldi mordo ederrak. Ori ez zen beinere gertatu Caesarren idazlanarekin. Dena dela, "DE BELLO HISPA-NIENSI" liburuak berriak ematen ditu ta ez da gutxi.

Naiz asieran, Euskalerrri'ko berrien billa ibilli ta liburu onek ezer ez ekarri, beste zerbait arkitu dugu garrantzi aundikoa, gure ustez. Caesar'ek, gaurko Andaluzia'ren Iparraldean iri batzuek menperatzen ditu. Arritzekoa dena, iri geienak euskal kutsuzko izenak dituztela. Lendabizi ori agertu nai dugu ta gero euskarari buruz, jakintza laguntzen duen izkuntza bezala arturik, oar batzuek egin.

EUSKAL IZENAK OTE EGOALDEAN?

Iri batzuen izenak aipatzen dituzte liburu ortan. Ia denak mendaldean daude, toki malkarretan, naiko onak gizasemeak gudan babesteko. Ponpeio'n alde daude ta Caesar berberak menderatzen ditu. 46'garren urtean Kristo'ren aurretik gertatzen da ori dena, Udazkenean.

Izen oiek agertzen diren eran aipatzen ditugu. Ondoan Euskalerrri'ko izen berdiñak edo antzekoak ipiñiko ditugu. Nun arkitu ditugun esango dugu.

Asi gaitezen ikerketaren lanean:

ULIA (bi aldiz agertzen da)

ULI ALTO	(Arzibar'ko errixka- Geografía General del País vasco navarro, Francisco Carreras y Cardí, Provincia de Navarra. T. II, 339. or.).
ULI BAJO	(Longida'ko errixka-Geograf. General, T. II, 426 or.).
ULIA	(Donosti'ko mendia Gipuzkoa'n, Lopez Mendiz. Etimologías de Apellidos Vascos - Buenos Aires, 1958, 199 or.).
ULI-ZAR	(Araba'n Lopez Mendizabal, Etimologías).
ULI-BARRI	(Araba'n, Lopez Mendizabal, Etimologías).
ULIZ-ARANA	(Errioxa, Lopez Mendizabal, Etimologías).
ULI	("Garoa", Lopez Mendizabal, Etimologías).
ULI-ARTE	(Koldo Mitxelena - Apellidos Vascos, Txertoa, Donosti, 1989).

ATEGUA (iru aldiz agertzen da)

ATE	(Naparroa'n, Fr. Eusebio de Echalar, Geogr. General del País Vasco Navarro, T. II, 1050-1099 or.).
ATALLO	(Idem).
ATONDO	(Idem).
ATEGI	(Naparroan, Lopez Mendizabal).
ATA	(Idem).
ATEZ	(Idem).
ATAURI	(Idem).
ATE-KUA	(Idem).
LATAGUA	(J.A. Gonzalez Salazar - Toponimia Alavesa, T. II, 53 or.).
ATAU	(San Erroman'en ondoan, Gonzalez Salazar, T. III, 125 or.).
ATABEA	(Gonz. Salazar, T. II, p. 25).
ATAZABAL	(La Puebla de Arganzon, Lopez Guereño, 540 or.).
ATIEGA	(Salinas ondoan - Lopez Guereño, 620 or.).

SALSUM (bost aldiz agertzen da; ibaia da).

- SALSOLO (Lopez Mendizabal).
ISASONDO (Idem).
IZALZU (Idem).
ZALDUNBIDE (Idem).
ISASA (Arnedo'n, Antonio Gonzalez Blando, Toponimia de la Rioja, 280 or.).
SASO-MENDI (Ali inguruan, Lopez de Guereño, Toponimia Alavesa, 429 or.).

(OARRA: "ITZALZU" itzaren antza aundia dauka otsez, naiz bestela idatzia izan).

UCUBI (bost aldiz agertzen da).

- URUBI (Saraso'n Araba'n - J.A. Gonzalez Salazar, Cuadernos de Toponimia, T. I, 63 or.).
OCON (Bernedo'n, Gonzalez Salazar, T. II, 91 or.).
OCABIDE (Domaikia'n, Gonzalez Salazar).
- OBI (Laminaria'n, Gonzalez Salazar, T. II, 25 or.).
- ELOBI (Gonzalez Salazar, T. II, 41 or.).
UCUBRIA (Anguiano'n, A. Gonzalez Blanco, Toponimia Actual de la Rioja).

URSAO (iru aldiz agertzen da)

- URSUA (Eusebio de Echalar, Nombres Toponimicos Vascos, 1067 or.).
UBAO (Idem, 1090 or.).
URZA (Idem, 1095 or.).
URZANTE (Naparroa'n, Lopez Mendizabal, Apellidos Vascos).
USAOLA (Bizkaia'n, idem).
USA (Gipuzkoa'n, idem).
ORRAO (Araba'n, idem).
UZA (Sasia).
(UR-ZAR)
URSALTA (Eskarai ondoan, Gonzalez Blanco, Toponimia de la Rioja, 563 or.).
URSOBIA (Idem, 563 or.).
URZO (Koldo Mitxelena, Apellidos Vascos).
URSOLO (Monasterio guren ondoan - Lopez de Guereño, Toponimia Alavesa, 492 or.).

SORIKARIA (bi aldiz agertzen da)

- SORABIA (Eskarai ondoan, Gonzalez Blanco, Toponimia de la Rioja, 529 or.).
SORIASOLOA (Gobeo'n, Lopez de Guereño, Toponimia Alavesa, 456 or.).
SORIASPE (Alecha ondoan, idem).

(OARRA: Itz au, otsez, "TXORIKABI" euskal itzarekin antza aundia dauka, baita SOROGARRIA itzaren antza).

MUNDA (lau aldiz agertzen da)

- MUNDAKA (Bizkai'ko erria - Lopez Mendizabal).
MUNDATE (Idem).
MUNDA (Abel bazkagi).
MUNDARRA (Lasarte ondoan Araba'n - Lope de Guereño, 353 or.).

ASPAVIA (bein aipatua)

- AXPE, ASPE, AZPE (Eusebio de Echalar, 1071 or.).
SASPE (Idem).
ASPA (Muñoa Villoslada inguruan, Gonzalez Blanzo, Toponimia Actual de la Rioja, 67 or.).
ASPEDIO (Zarraton mendian, idem, 67 or.).
ASPARUBEA (Ullibarri-Goiko soroa - Lopez de Guereño, Toponimia Alavesa, 84 or.).

(OARRA: "AIZPE BIAN" itzaren kutsu aundia dauka).

VENTIPO (bein aipatua)

(OARRA: Itz au zailena izan da, euskal izenekin neurtzen. Onen antzekorik ezer gutxi billatu dugu. Aipatutako idazle eta ikerlariak ez digute itz onen aztarnik eman).

- VENTIZUELAS (Gonzalez Blanco - Toponimia de la Rioja, 595 or.).
BENITUA (Koldo Mitxelena, Apellidos Vascos, 153 or.).
-TIPULAZ (Bertizarana'ko auzoa - Idem, 79 or.).

Naiz orain dela bi mila urteko itzak izan, ikusten dugunez, itz batzuek gaur dauzkagun izenen berdinak dire. Besteak berriz, euskal izenen erroak dituzte, den denak bat ezik. Orregatik izen oiek euskal kulturaren aztarnak agertzen dizkigute; gure erroen antzekoak dire. Ori dena, gaurko Euskalerritik ain urruti arkitzen direnak.

Gaiñera, aipatutako liburu onek, "DE BELLO HISPANIENSI" delakoak, beste berri bat ematen digu: esandako irietan bizi diren gizasemeak ez dire Erromatarak. Zazpi aldiz "vernacula legio-vernaculis legionariis-vernacula milites duo-ex legione vernacula-" itzak erabiltzen ditu. Latiñez ez zirela mintzatzen, beste izkuntza batean baizik, esan nai du orrek. Latiñez mintzatzen ez zirelako, basatiak deitzen zituzten ("propter barbarorum"). Bertako izkuntza orren izenik ez du ematen.

Ikusi ditugun erro guzti oiengatik, euskal sendiaren izkuntzen adar bat direla, esango genuke. Orrekin ez dugu esan nai gaurko gure euskara mintzatzen zutenik, gure izkuntzaren kimu berexi bat zirela baizik. Gure izkuntzaren zugaiztatik ateratako adar berexi bat daukagu, Erromatarren aurretik lurralde oietan eratua zegoen izkuntza, Españi'ko Egoaldean, geroztik il dena eta emen, gure artean, oraindik bizirik daukaguna.

Orko izkuntza ori ez dago bizirik gaur, aztarna batzuek gelditzen zaizkigu

bizpairu paper zarren izenetan. Izkuntza orren enborra berriz osasuntsua dago, gaur gure artean. Bizirik dagoen zugaitz oneri esker, izen zar oiek biziduneen kutsua artzen dute, illuntasuna gallenduz. Bide ortatik joango da biar ikerketaren lana.

EUSKARA ASPALDIKO JAKINTZAREN BERRIEMAILLEA

Ez bakarrik ikertutako izen oietan, baita beste toki askotan dauzkagu euskal itzen aztarnak. Aspalditik asita oartu ziren ortaz jakintsuak. Ikus zer dion ortaz orain dela berreunta bederatzi urte M. de Labastide jaunak, "DISSERTATION SUR LES BASQUES" delako liburuan, Paris'en 1786'garren urtean argitaratua. Loire delako ibairaña erri izen askotan euskal sustraiak arkitzen ditu, batez ere Dordogne ta Garone ibaien artean, baita bereziki Gazkuña'ko lurraldetan.

Beste orrenbeste esan dezakegu, Auñamendi'ko Mailloen bi alderdietako izenetaz: "Aspe, Laruns, Ossau, Belar, Basa" eta abar. Ortaz lan onak egin dituzte Maluquer, Rolfs, Corominas eta beste askok.

Orrekin ikusten dugu euskal izkuntzaren sendiak oso eratuak zeudela urrutiraño gaurko Euskalerria'tik, jakiña aspaldiko gizaldietan. Euskararen adarrak ortxen zeuden gaurko lurraldeetan eta beste lurralde zabaletan, Erroma'tarren aurretik, baita Ibero ta Kelta delakoen aurretik. Euskararen aztarnak beste erri guztien aurretik zeuden ezarriak. Ori esan bearra, naiz askok ezin ikusi ori ta jakin nai ez.

Erroma'tarrentzat orixe ziren euskaldunak: "barbarorum", basatiak, mendi-koak, ezjakiñak, erri xoilak, ankazpian zeuzkatenak, beko mailekoak "vulgus". Kultura zuten gizonen aurrean ez zegoen beste izenik.

Erroma'tarren atzetik, España'tarrek auxe erakutsi die beti: España'ko aurreneko gizonak Ibero ta Kelta'tarrak zirela. Gezurra borobilla. Ortxen giñen eta gaude danen aurretik. Gorrotoa digute. Ezin aitortu egia. Ba da gauza au aldatzeko garaia.

Beste orrenbeste gertattzen da Frantzia'n. Ikastetxean Kelta'tarrak direla aurreneko gizonak erakusten diete aurrei (Nos ancetres les Gaulois). Gezurra. Oien aurretik, aspaldi antxen giñen gu. Ta ori ez dute ikusten ta ez ikusi nai. Nolanai erabiltzen dituzte kulturaren bideak.

Europa'ko izkuntzarik zarrena, euskara dugu zalantzarik gabe ta ozenki, denen aurrean aitortu bearra. Ez ori bakarrik: gure euskarak aspaldiko gizonen berriak ematen dizkigu, batez ere izkuntza sorreraren aztarnak, baita aintziñako asmatzeko mailak nolakoak ziren jakiteko jokaera berexia eta abar.

EUSKARAREN BEARRA

Euskara, gaur, jakintzaren giltza bat da, naitanaiez bearrezkoa IBERO, IBERO AURREKO, AKITANIA, AUÑAMENDI (PIRENAISTAK) jakintzazaleentzat.

Euskararik gabe ezin diteke Ibero, Ibero aurreko, Akitania, Auñamendi za-
leen jakintzak bear bezala landu. Euskararik gabeko Iberozaletan, Pre-Iberoza-
letan, Akitaniazaletan, Auñamendi jakintzaletan oker dabilte. Euskara ondo
erabiltzea zuzentasunak agintzen duen baldintza da. Zuzen, egoki, ondo iker-
tzeko, aldean, euskara ondo ikasi bearrezkoa da. Euskararik gabe motz geldi-
tzen dire, gai oietan lantzen ari diren jakintsuak. Ezin dugu ulertu nola azaldu
leiken norbait Iberozaletan on bat bezala, euskararik jakin gabe. Argitasunik ez
dulako, izarrik ikusi gabe geldituko da.

Aintzina garaiko aztarna zarrak ikertzeko argi berexia ematen digu euska-
rak. Ba da ori aitortzeko garaia ozenki ta oiuka.

LATXAGA

LIBURU-ZERRENDA (BIBLIOGRAFIA)

Ikertutako Liburuak:

CAESAR-DE BELLO HISPANIENSI (Spanish Wars-Loeb Classical Library-
Translated by A.G. Way, M.A. Harvard University Press, London 1988).

Erabillitako Liburuak.

Urteari begira zuzenduak izango dire:

M. DE LABASTIDE, Commentaires de Caesar-Partie deuxieme-Dissertation
sur les Basques, Paris 1786.

FRAY EUSEBIO DE ECHALAR, Disertación sobre el análisis e interpreta-
ción de los nombres toponímicos vascos, Geografía General del País Vasco-
Navarro, Francisco Carreras y Cardí, Provincia de Navarra, T. II, pp. 1050-
1099, Barcelona (urterik gabe).

ISAAC LOPEZ MENDIZABAL, Etimologías de Apellidos Vascos, Buenos
Aires 1958.

BERNARDO ESTORNES LASA, Enciclopedia General Ilustrada del País
Vasco, Historia General de Euskalerría, Invasión Romana, Auñamendi, San
Sebastián 1978, pp. 91-125.

JOSE ANTONIO GONZALEZ SALAZAR, Cuadernos de Toponimia Alavesa,
Gazteiz 1985.

ANTONIO GONZALEZ BLANCO, Diccionario de Toponimia Actual de la
Rioja, Murcia 1987.

GERARDO LOPEZ DE GUEREÑO, Toponimia Alavesa, Gazteiz 1989.

KOLDO MICHELENA, Apellidos Vascos, Txertoa, Donostia 1989.